

Prova gratis SvD digital 11 månad

20121010

Under strecket

Torbjörn Elensky:

Hårfin gräns mellan ansvar och censur

Följ skribent

CENSUR 2.0 Att göra vissa verk svårtillgängliga för den stora allmänheten kan vara en subtil variant av censur. Biblioteken har på sitt ansvar att göra ett välavvägt urval när de köper in böcker – och bör fokusera på skäl att välja snarare än på skäl att rata.

UNDER STRECKET

När Hergés kompletta författarskap, utom den erkänt rasistiska "Tintin i Kongo", som aldrig ingått i bibliotekets samlingar, av ideologiska skäl skulle rensas ut ur Kulturhusets i Stockolms barnbibliotek Tiotretton väckte det ett ramaskri. Viktiga frågor sköts åt sidan, enbart för att det hela genomförts på ett så provocerande klantigt sätt, och ett författarskap avfärdades synbarligen oläst, i klump, med löftet om att granskningen och gallringen skulle fortsätta också inne på vuxenavdelningarna.

Givetvis är det viktigt att tala om rasism i litteraturen, och inte minst i barnböcker. Barn kan behöva skyddas mot porr, våld, extremism, rasism och mycket annat, och en förälder ska såklart kunna skicka sin läshungriga elvaåring till barnavdelningen utan att denna ska riskera att utsättas för sårande litteratur. Det är en fråga som är mycket viktig. Men den andra frågan, den om censur, är lika viktig den.

Med jämna mellanrum på senare år återkommer en diskussion om censur – kring Mohammedkarikatyrer, Vilks rondellhund, och en del andra sammanhang – som är problematisk mest för att den aldrig riktigt tillåts gå på djupet. För att förstå begreppet "censur" menar jag att vi måste ta några steg tillbaka. Censur är inte enbart sovjetisk fingranskning av ironiska vändningar eller nazistiska bokbål. Det finns många subtilare varianter av censur, som inte direkt är så lätta att identifiera, men som fyller den enkla, grundläggande censurfunktionen att de gör vissa verk mera svårtillgängliga för den stora allmänheten.

Ett exempel på hur modern censur kan fungera i en diktatur ger Kuba. Där finns en helt annan öppenhet i dag än för några decennier sedan. Tidigare förbjudna författare som Jorge Luis Borges är numera utgivna i kubanska utgåvor, medan det ännu är svårare för den kubanska exilens mästare. Varken Reinaldo Arenas eller Guillermo Cabrera Infante finns ännu utgivna där, såvitt jag vet, men det går att läsa om dem i litterära tidskrifter. Kulturen är inte lika filterad som tidigare, men den kan göras svåråtkomlig på andra sätt. Vissa böcker trycks, visas upp på bokmässor och "försviner" sedan i princip ur cirkulationen.

Själv intresserar jag mig bland annat för novellisten och dramatikern Virgilio Piñera. Han var en av de unga män som kollektivt började översätta Witold Gombrowicz verk runt ett kafébord i Buenos Aires. Sedermera återvände han till Kuba och blev en framstående författare, och en av dem som välkomnade revolutionen 1959. Efter några år tog han avstånd från det ökande förtrycket, och sattes i arbetsläger, anklagad för homosexualitet, varefter hans författarskap vissnade ner och han själv glömdes av världen. För några år sedan skrev litteraturvetaren Carlos Espinosa en mycket intressant biografi över Piñera, som publicerades i Kuba. Detta var något mycket ovanligt dels för att Piñera var en författare som kommit på kant med regimen, dels för att Carlos Espinosa är

bosatt i Miami. Boken är alltså ett definitivt tecken på ökad intellektuell öppenhet i Kuba.

Problemet var bara att den var omöjlig att få tag på. Den visades upp på någon bokmässa, där min kollega lyckades skaffa ett exemplar till mig, men sedan var den som försvunnen. Enligt min kollega är detta den nya metoden: ge ut allt möjligt, men styr distributionen så det inte sprids för mycket. Om några litteraturexperter läser det är det ju inget problem, och de kan till och med bidra till att omvittna hur mycket större öppenheten har blivit.

Det här ett exempel på modern, mera subtil, censur – som givetvis egentligen inte kan kallas censur i den hårda meningen. Inget har strukits, ingen bok har bränts eller satts på någon indexlista. Den är bara väldigt svår att få tag på. Ska man spetsa till denna problematik från andra hållet så kan man säga att motsvarande inskränkning av det litterära utbudet sker i ökande grad också i ett land som Sverige, men här på grund av kommersiella hänsyn. De boklådor i landet som håller ett fullständigt sortiment, där alla småförlag, den smala litteraturen, det udda och avstickande har sin plats lika väl som de stora mainstreamförlagens utgåvor och bestsellertravarna går snart att räkna på ena handens fingrar. Nejdå, jag påstår inte att det är censur det heller. Inte i någon sträng mening. Men det är symptom på en avsmalnande intellektuell horisont, där boklådor, många kultursidor och tongivande förlag tyvärr alla tycks röra sig åt samma håll.

Desto viktigare då att vi har tillgång till välfyllda folkbibliotek. Dessa demokratins grundpelare, som sprider upplysning, kunskaper, stimulerar till kritiskt tänkande och självständighet hos medborgarna. Givetvis är inte heller bibliotekens resurser outtömliga, men vi måste kunna lita på att självständiga och yrkeskunniga bibliotekarier gör riktiga och rimliga urval som speglar den läsande allmänhetens behov och intressen, och inte bibliotekariens personliga smak och ideologi.

Alla bibliotekarier har det på sitt ansvar att göra ett välavvägt urval när de köper in böcker till sina samlingar, och likaså när de rensar i dem. Att en Maeterlinck-pjäs som ingen lånat sedan 1951 inte nödvändigtvis behöver stå framme på ett stadsdelsbibliotek i Stockholm tror jag de flesta kan gå med på. Men varför skulle Tintin rensas ut ur ett barnbibliotek? Nejdå, det är inte censur att rensa i samlingarna. Det är inte censur att flytta böcker från en avdelning till en annan. Det är inte heller censur att bevara vissa böcker i magasin, förutsatt att de kan beställas upp därifrån.

Inte heller är det censur att undanhålla barn vissa böcker. Men detta borde kanske snarare vara föräldrarnas än bibliotekariernas uppdrag? Om en exempelvis religiös förälder helst inte vill att dess barn ska läsa ungdomsböcker med sexskildringar kan den väl knappast kräva att biblioteken skall ta bort dem ur sitt sortiment? Det enda de kan göra är att själva övervaka sitt barns läsning. Men förbud triggar troligen enbart nyfikenheten, och barnet kommer att skaffa "Hungerspelen", eller vilken bok det nu kan gälla, och läsa den i smyg, undagömd, med stegrad intresse.

Givetvis är det viktigt att skydda barnen, men detta måste främst vara föräldrarnas ansvar. Ett bibliotek är inte till för att uppfostra barn, det är till för att ge dem hjälp och vägledning till självständig intellektuell utveckling, och däri ingår snarare att låta dem läsa och ta del av en så vid litteratur som möjligt, och att bearbeta denna genom samtal och gemensamma studier.

Censur är ett kraftfullt vapen, som också lätt kan vändas mot censorerna. Inget laddar en text så kraftfullt som överstrukna partier, svarta eller utrivna sidor. Vad stod på de förbjudna sidorna? Fantasín kan till och med göra innehållet värre än det egentligen var. Den iranske författaren Shahrîar Mandanipours roman "Censoring an Iranian love story", ger ett av de vackraste exemplen på hur censur kan ingripa i litteraturen och ge den större tyngd än vad det var tänkt. Det är en mångbottnad roman, om kärlekens omöjlighet och nödvändighet i förtryckets Iran. Boken är en kärleksroman, men det förs i den också en fortlöpande dialog med en censor, och stora delar av boken är helt enkelt överstrukna med svart, texten helt täckt. Mandanipour visar med pedagogisk och poetisk tydlighet hur omöjlig censuren är, att livet alltid tar sig vidare och att hemligheterna, de svarta streck som täcker textpartier precis som romanens kvinnliga huvudperson tvingas täcka sitt hår, i själva verket accentuerar

problemen och blir till en anklagelse som riktas tillbaka mot förtryckarna.

På 90-talet aktualiserades frågan om bibliotekariers ansvar särskilt i Frankrike, efter att Front Nationals kandidat blivit borgmästare i den lilla staden Orange, och gett sig på bibliotekets urval. Han menade att biblioteket systematiskt uteslöt högerlitteratur, och krävde att borgmästarkontoret skulle få granska alla inköpslistor. På borgmästarens initiativ sades flera prenumerationer på stora franska dagstidningar upp, böcker gallrades ut ur samlingarna och inköp gjordes av verk av skribenter som var anknutna till Front National.

Det var chockerande och upprörande för Frankrikes bibliotekarier såväl som den läsande allmänheten. Det var ett skamlöst försök att få till en politisk styrning av ett bibliotek, med sikte på hela nationens intellektuella arv, som väckte protester världen runt. Och det skedde, ironiskt nog, i yttrandefrihetens namn, med anklagelsen om censur riktad mot biblioteken för att de ansågs göra tendentlösa, vänstervinklade urval.

Det ledde också till en fruktbar debatt om de urvalsprinciper som styr biblioteken i landet. Men här har vi också tydligt problemet i den andra ändan av censurdebatten. Så väldigt många av dem som mest högröstat kastar ur sig anklagelser om censur tycks själva egentligen inte ha riktigt rent mjöl i påsen. De har egentligen inget emot censur, de vill bara utöva den själva.

Offentligheten styrs också av intressen, av vilka frågor som anses viktiga, och vilka kunskaper som anses värdefulla att lyfta. Finns det ensidighet i någon fråga bekämpas denna bäst genom studier och motargument, inte genom att den tystas ned. Allt får inte plats, det finns inte utrymme för alla yttringar i offentligheten, och i viss mån kommer något slags konsensus att styra urvalet.

Är man inte sanningsenlig, är man irrelevant, har man tokiga idéer, ovetenskapliga, vidskepliga, konspirationsteoretiska, kommer man troligen att hamna utanför samtalet, och är man hatisk så gör man det definitivt. Men det är inte censur, fast det kan få likartade effekter, särskilt om någon i sin okunnighet går för långt och i de goda principernas namn rensar ut också sådant som faktiskt kan vara betydelsefullt, idéhistoriskt, konstnärligt, ideologiskt, eller på något annat sätt.

Personligen anser jag att alla åsikter bör få framföras, men inte att man därför har rätt att framföra dem var och när som helst, och aldrig att man har rätten att stå oemotsagd. Men ingen ska inbilla sig att det offentliga samtalets spelregler och gränser är oproblematiska. De bör hela tiden problematiseras och aldrig lyftas av bordet, för de ska befinna sig under ständig förhandling. Den ständiga förhandlingen är en essentiell del av det öppna samtal som är förutsättningen för vårt öppna samhälle.

Val träffas hela tiden, på bibliotek, i tidningar, i utbildningsväsendet, och flera sorters hänsyn måste tas. Urval är inte censur. Men varje urval är också ett ställningstagande, det är inte oproblematiskt, och det kan närma sig censur om det görs på ett systematiskt tendentiöst sätt och vissa uttryck, åsikter, verk och författarskap utesluts ur exempelvis de offentliga bibliotekens samlingar.

Liksom Lester Asheim, i sin ännu aktuella essä från 1953, *"Not censorship but selection"*, menar jag att en bibliotekarie som har på sitt ansvar att göra ett urval inte bör fråga efter varför en bok borde uteslutas ur samlingen, utan tvärtom varför den borde ingå i den. Det kan synas som hårklyveri att vända så på frågeställningen, men det är däri skillnaden mellan censorn och den ansvarsfulla bibliotekarien ligger: letar den efter fel för att få anledning att fälla, eller söker den efter skäl att fria? Enbart den som kan svara på varför Hergé borde ingå i bibliotekets samlingar är vuxen ansvarigt att gallra i hans verk.

Torbjörn Elensky
är författare.

Följ skribent

Torbjörn Elensky